

УДК 811.161.2'373.374.33

Оксана Тищенко

Інститут української мови НАН України, м. Київ

АРХІВНА ЛЕКСИЧНА КАРТОТЕКА: ЦИФРОВИЙ ФОРМАТ

**Презентація електронної версії робочих матеріалів
«Російсько-українського словника» за ред.
А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (1924 – 1933)**

13 листопада в Національному музеї літератури України відбулася презентація цифрового формату «Архівної лексичної картотеки» — робочих матеріалів «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова. Проект виконано в Інституті української мови НАН України на основі гранта Українського культурного фонду. Виконавці проекту — наукові співробітники й аспіранти Інституту: О.М. Тищенко, Л.П. Кислюк, Ю.В. Поздрань, Ю.О. Вознюк.

Презентацію відкрила **Н.Г. Горголюк**, заступник директора Інституту української мови НАН України з наукової роботи. Вона наголосила на кількох засадничих складниках роботи над проектом: фінансовому, який забезпечив Український культурний фонд, та організаційному, що його забезпечила керівник проекту О.М. Тищенко. Особливо відзначила допомогу численних волонтерів — колег-науковців, студентів з університетів імені М.П. Драгоманова, Б.Д. Грінченка, Т.Г. Шевченка, логопедів, музикантів, видавців, фотографів, професорів, студентів, людей, не байдужих до українського слова, які на етапі підготовки АК до сканування долучилися до виняткової акції «Збереження архівної лексичної картотеки». Н.Г. Горголюк підкреслила значення не лише презентованого проекту Інституту, а й цінність шестимільйонної Лексичної картотеки Інституту української мови НАН України як наслідку наполегливої праці

© О.М. ТИЩЕНКО, 2018

кількох поколінь науковців і всієї української культурної громади, цього лексичного золотнища, яке лягло в основу не одного академічного словника і яке, безумовно, має бути належно поціноване як об'єкт національного надбання. Архівна ж картотека дасть можливість опрацювати ще не досліджений багатий лексичний матеріал. Ніна Георгіївна висловила впевненість, що колективу відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту, виконавцям презентованого проекту вдасться реалізувати масштабне завдання перетворення паперової Лексичної картотеки на сучасну систему лексикографічної служби.

Є.А. Карпіловська, завідувач відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, зазначила, що оцифрування АК перетворило її на інструмент праці сучасних словників. Пілотна версія системи, створена всього за два місяці, уже демонструє значний потенціал цієї пам'ятки української культури та мовознавчої думки для підготовки нових українських словників і розв'язання невідкладних завдань відновлення національного «обличчя» українського лексикону. Вона закликала колег, усіх користувачів сайту «Архівна картотека» висловлювати свої думки, критичні уваги й побажання щодо цієї системи. Адже якщо картотека — для словників, то словники — для всієї культурної громади, і в справі їхньої підготовки вкрай важлива громадська думка про їхню якість.

М.В. Тарахан, старший науковий співробітник Національного музею літератури України, привітала громаду з видатною подією в мовно-культурному житті українського суспільства. Вона зазначила, що акція збереження АК об'єднала багатьох небайдужих людей і це дало можливість з проєкції XXI ст. подивитися на Словник, якому вже майже 100 років, і на лексичну картотеку, якій понад 150 років. Адже ще П.Г. Житецький у кінці XIX ст. передав А.Ю. Кримському свою картотеку в 16 тис. карток. Також символічною є презентація цифрового формату АК в колегії Павла Галагана — саме тут А.Ю. Кримський став переконаним українцем. М.В. Тарахан висловила надію, що матеріали АК унааявнять зміст репресованого тому «Російсько-українського словника» — справжнього українського словника, про який мріяли і П.Г. Житецький, і А.Ю. Кримський.

Співробітники Інституту української мови НАН України — керівник проєкту **О.М. Тищенко** та учасник проєкту **Л.П. Кислюк** — розповіли про задум створення комп'ютерної системи «Архівна лексична картотека» як інформаційно-довідкової та дослідницької лексичної бази, про ті відомості, які вона може надати користувачам, передусім мовознавцям-словникам. **Архівна картотека** — це лексико-ілюстративний матеріал Комісії для складання словника української живої мови Всеукраїнської Академії наук, створеної 1918 р. У 20-х рр. XX ст. співробітники Комісії уклали «Російсько-український словник» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова, визнаний нині вершиною української лексикографії 20 — 30-х рр. XX ст. До АК входять картки зі словами, цитатами, виписа-

ними з творів української художньої літератури, етнографічних матеріалів, наукової, публіцистичної, критичної літератури, записи усного мовлення. Зацифрування АК було потрібне, щоб унеможливити її фізичний занепад, повернути її до мовно-культурного процесу, зокрема відтворити словникові матеріали зниклого 4-го тому. Адже АК — єдиний досі віднайдений ресурс, що містить фахово опрацьовані мовні джерела цього словника. Удоступнення її матеріалів у цифровому форматі як науковцям, так і широкому загалу сприятиме усуненню тих деформацій, які спричинило тривале російщення української мови, сприятиме відновленню її самобутності.

Протягом тривалого часу АК перебувала в складі великої Лексичної картотеки, що, певно, й дало можливість зберегти переважну більшість її матеріалів. До поля зору академічних працівників вона потрапляла спорадично, її переважно кваліфікували як застарілу й неактуальну. Однак її осмислення в контексті сучасних мовних потреб українського суспільства й актуальних завдань сучасної лінгвоукраїністики доводить, що АК аж ніяк не втратила свого наукового й суспільно-культурного значення, а тому не лише заслуговує на збереження як історична пам'ятка, а потребує ретельного вивчення й використання як джерело цінної інформації про український лексикон та мововжиток. Створена система «Архівна картотека» надає користувачеві можливості для роботи з текстовим матеріалом карток та із зісканованими їхніми оригіналами. Сьогодні сайт «Архівна картотека» (<http://mova.cf>) діє в режимі тестування, яке сприяє вдосконаленню пошуку інформації в цій електронній лексичній базі.

Команда проекту висловила щиру подяку дирекції Інституту української мови НАНУ, Українському культурному фонду, колегам, які підтримали проект як рецензенти на етапі його конкурсного проходження, а також ТОВ «Цифрова країна», М.М. Ткаченкові, В.Ф. Старку за допомогу в реалізації задуму цифрового формату архівної картотеки і його удоступнення через Інтернет, усім небайдужим, хто відгукнувся на заклики зберегти це надбання українського словникарства.

Л.Т. Масенко, академік АН ВШ України, професор кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» і провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України, яка підтримала цей проект на перших його кроках, наголосила, що дуже важливо, коли велика справа знаходить своїх організаторів, а особливо така справа, як упорядкування Картотеки *живої* української мови. Ця словозбірня лягла в основу найкращого перекладного словника за ред. А.Ю. Кримського і С.О. Єфремова, що демонструє неймовірне багатство лексики, розлогі синонімічні ряди. А крім цієї картотеки, в Інституті української мови чекають на збереження й активне вивчення ще й інші мовні скарби: *топонімічна картотека*, серед карток якої були й матеріали забороненого тоді В.Б. Антоновича із записами історії міст і сіл; *картотека М.О. Лукаша*, видатного українського перекладача, лексикографа, та інші. Стійкість і вірність науковим і моральним принци-

пам лексикографів минулого століття, їхня відданість українській мові й культурі, зазначила Л.Т. Масенко, знайшли своє продовження у нинішній справі ентузіастів — засновників ресурсу r2u.org.ua та команди Інституту української мови НАНУ, яка створила презентовану сьогодні електронну систему «Архівна картотека».

О.Д. Кочерга, старший науковий працівник Інституту теоретичної фізики ім. М. Боголюбова НАН України, перекладач, лексикограф, яка також була серед тих, хто підтримав презентований проект ще на етапі формування його концепції, зазначила, що історія української мови та культури — це історія тихого героїзму. Саме непомітні герої зберегли багато наших скарбів: унікальну книгозбірню М.С. Возняка у бібліотеці ім. В. Стефаника у Львові; єдиний примірник «Феномен доби» Василя Стуса врятував у часи репресій Г.Ф. Дворко. А ще були співробітники Інституту мовознавства, які після розсипання четвертого тому «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова зберегли його матеріали — картотеку, розчинивши її в загальній лексичній картотеці зі сподіванням, що колись хтось віднайде ці матеріали, і така людина знайшлася. Позитивно, що цю справу підтримує і громада, і держава, яка надала кошти на проект.

В.Ф. Старко, перекладач, викладач Українського католицького університету, один з упорядників сайту r2u.org.ua, відзначивши непересічність події, зауважив, що вона є продовженням традиції повернення призабутих і втрачених джерел до суспільного вжитку, як-от: зацифрування і оприлюднення словників початку ХХ ст. на цьому. Сайт починався з цифрової копії (скану), а пізніше — набраного вручну О.В. Телемком «Російсько-українського словника» Кримського — Єфремова, досі найважливішого словника на сайті. Нині там десятки словників, які не тільки не втрачають, а й набувають нової актуальності. Тим більше відчувається брак четвертого тому «Російсько-українського словника», досі не знайденого. Тому проект цифрового формату «Архівної картотеки» є унікальною спробою відтворити його робочі матеріали. Значною мірою цьому сприяла організація великої спільної роботи — картотечної толоки. За короткий час зроблено величезний обсяг роботи: вибирання картотеки, створення електронної системи, переведення карток на текст. В.Ф. Старко висловив сподівання, що й до цього виду роботи — затекстування — можна застосувати форми спільної праці — толоки, роботи у віддаленому режимі, можливо, десятків тисяч людей. Тут є й культурний вимір для людей, що беруть участь у цій діяльності. Також доцільно залучити й можливості штучного інтелекту для розпізнавання рукописних текстів (наприклад, програму Transkribus). Проект «Архівна картотека» може стати історією успіху, який спонукатиме й інших фахівців (істориків, фольклористів, етнологів) перетворити свої архіви на електронний формат, збагативши завдяки цьому українську культуру.

Н.П. Дарчук, керівник проекту створення Корпусу текстів української мови на лінгвістичному порталі mova.info лабораторії комп'ютерної

лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, висловила захоплення масштабністю презентованого проекту, наполегливістю й організованістю колективу Інституту української мови НАН України в реалізації цього важливого задуму і впевненість у тому, що Інститут готовий до створення нової динамічної електронної лексичної картотеки, яка сприятиме укладанню словників нового покоління. Важливо, зазначила Н.П. Дарчук, що молодь розуміє: без знання минулого немає руху до майбутнього. Тому до спільної роботи — потужної, необхідної — можна й треба долучати студентів. Також вона запевнила колег, що є перспектива взаємодії сучасних чинних електронних систем із системою «Архівна картотека», створення ресурсів для сучасного словника й дослідження лексики минулого, що, безперечно, є предметом наступних спільних кроків у цьому напрямі.

У заключному слові О.М. Тищенко наголосила на тому, що система «Архівна лексична картотека» — це початок розбудови загальної комп'ютерної системи «Електронна лексикографічна служба», база даних та інтерфейс якої на сучасних теоретичних і практичних засадах уможливлять створення лексико-ілюстративної джерельної бази на потреби і словників, і граматистів, стилістів, істориків мови, становитимуть надійні фактичне підґрунтя та інструмент для укладання українських словників нового покоління, творення нових граматик мови, сприятимуть відновленню самотності та вдосконаленню українського правопису.

Статтю отримано 26.11.2018

Oksana Tyshchenko

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

ARCHIVAL LEXICAL CARD INDEX: DIGITAL FORMAT.

Presentation of the electronic version of the working materials of «Russian-Ukrainian dictionary» ed. A. Krymsky and S. Efremov (1924 — 1933)